

“In deze grieteneye zyn verscheyden sierlijke edele staten ende
huyzen”

Een verkenning van de Wibranda-, Donia-, en Osinga State in Wonseradeel aan de
hand van archiefstukken uit het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân, 1640-1868

Inhoud

Inleiding.....	3
1. De ligging van de states	5
2. De oorsprong van de states	7
3. Bewoners van de states in de zeventiende eeuw	9
Osinga State bij Schettens.....	9
Wibranda State bij Hichtum.....	10
Donia State in Burgwerd.....	11
4. Bewoners van de states in de achttiende eeuw.....	11
Osinga State bij Schettens.....	12
Wibranda State bij Hichtum.....	13
Donia State in Burgwerd.....	15
5. Het leven op de Wibranda- en Donia State	17
Wibranda State bij Hichtum.....	18
Donia State bij Burgwerd.....	18
6. Evenementen op de Wibranda- en Donia State	19
Verkoop van bomen en planten.....	19
Verkoop van boelgoed.....	21
7. De Wibranda State in de bevolkingsregisters.....	22
Bewoners van de Wibranda State in 1826	22
Bewoners van de Wibranda State in 1830	23
8. Stukken met betrekking tot de familie Schwartzenberg thoe Hohenlansberg.....	23
9. Lijst van geraadpleegd materiaal	25

Afbeelding voorpagina:

R. de Groot, *Gezicht op Donia State te Burgwerd*, onbekend jaar, potloodtekening, Fries Museum, Leeuwarden.

Inleiding

“In het noorder en westergedeelte is doorgaans het kleilandt alwaar de weit, gerst, koolsaat en anderen granen benevens d’aardvrugten overvloedig wassen: ook vind men hier seer smakelijke boom-vrugten in de hovingen ende plantagien bij de huizen der Edelen en Eigen-erfden, welke in dese landstreek seer veel zijn.”¹

Deze passage is afkomstig uit de *Beschrijvinge wegens de heerlykheid van Vriesland*, geschreven door Bernardus Schotanus (1640-1704). In dit werk beschrijft Schotanus - een arts, cartograaf en wiskundige - in totaal 271 Friese buitenplaatsen. Een aanzienlijk deel daarvan was gelegen in het toenmalige plattelandskwartier Westergo.² De huidige gemeente Súdwest-Fryslân beslaat een aanzienlijk deel van deze oude regio. De adellijke states die hier in vroegere tijden stonden waren de trots van diverse Friese adellijke families, die ze soms eeuwenlang in hun bezit hadden. Veel van deze buitens verdwenen in de achttiende- en negentiende eeuw onder de sloophamer. Tegenwoordig resteert van de states in dit gebied niet veel meer, hoewel de voormalige state-terreinen vaak nog wel te herkennen zijn in het landschap.

Rondom de stad Bolsward - in de grietenij- en voormalige gemeente Wonseradeel - bevonden zich in de zeventiende- achttiende- en negentiende eeuw meerdere roemruchte landgoederen. “In deze grieteneye zyn verscheyden sierlijke edele staten ende huizen,” zo merkte Pier Winsemius al in 1622 op in zijn *Chronique ofte Historische Geschiedenisse van Vrieslandt*.³ Het betrof onder meer de Osinga State bij Schettens, de Wibranda State bij Hichtum en de Donia State in Burgwerd. Ze zijn afgebroken in respectievelijk circa 1738, 1837 en 1868.

Wat is er bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân te vinden over deze drie buitenplaatsen en hun bewoners? In dit boekje zal dit worden beschreven. Tegelijkertijd zal worden beschreven hoe in de verschillende archiefbronnen kan worden gezocht, aangezien ze ook in onderzoeken naar andere onroerende goederen in de voormalige grietenij- en gemeente Wonseradeel (vanaf 1987 Wûnseradiel) kunnen worden ingezet.

In deel 1 zullen de locaties van de voormalige states worden besproken. In deel 2 wordt meer verteld over de oorsprong van de bouwwerken. Literatuur die zich bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân bevindt is hier als leidraad gebruikt. In deel 3 worden diverse zeventiende-eeuwse bewoners van de states behandeld, aan de hand van stemkohieren uit de grietenij Wonseradeel. Deze dateren van 1640 en 1698. In deel 4 komen diverse achttiende-eeuwse bewoners van de states aan de orde, alsmede hun grondbezit rond het dorp. Dit is gereconstrueerd met behulp van florenkohieren van Wonseradeel. In deel 5 wordt inzicht verschaft in de levenswijze van de state-bewoners, aan de hand van speciën kohieren van Wonseradeel. In deel 6 worden verschillende evenementen op de Wibranda- en Donia State uitgelicht die plaatsvonden in de achttiende- en negentiende eeuw. Hierbij is gebruik gemaakt van literatuur die bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân wordt bewaard, alsmede diverse uitgaven van

¹ Yme Kuiper en Annemarie Zijlstra, “Een yeder hadt te doen mit poten, planten en andere dingen’: Het buitenleven van rijke en voorname Friezen in de Gouden Eeuw,” in *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw: De rijkdom van het buitenleven in de Republiek*, ed. Yme Kuiper en Ben Olde Meierink (Hilversum: Verloren, 2015), 96-128.

² Kuiper en Zijlstra, 96-128.

³ Pier Winsemius, *Chronique ofte Historische Geschiedenisse van Vrieslandt* (1622), geen paginanummer.

de *Leeuwarder Courant*, die ook bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân liggen. In deel 7 worden enkele bewoners van de Wibranda State omschreven aan de hand van lijsten van ingezetenen uit het dorp Hichtum, uit de jaren 1826 en 1830. Tot slot worden in deel 8 nog drie negentiende-eeuwse stukken behandeld waarin leden van de familie Schwartzenberg thoe Hohenlansberg worden besproken. Zij bewoonden destijds de Wibranda State. Deze stukken maken deel uit van de collectie van de grietenij Wonseradeel.

Ruby de Vries, Bolsward, 5 januari 2023

1. De ligging van de states

Voordat de resultaten van het archiefonderzoek worden gepresenteerd, zal eerst worden beschreven waar de drie states precies lagen. Het bepalen van de ligging is mogelijk met behulp van *HisGis* en de satellietkaarten van *Google maps*. Op de site *HisGis* is de kadastrale kaart van Friesland uit 1832 te raadplegen, met daarop alle percelen van toen. De states die in 1832 nog bestonden staan op de kaart, alsmede de typische attributen van de states, zoals slotgrachten, boomgaarden, moestuinen, vijvers, pleziertuinen en wagenhuizen. Zelfs de terreinen van de states die in 1832 al waren afgebroken zijn op de *HisGis* kaart vaak nog goed zichtbaar. De *HisGis* kaart kan naast de satellietbeelden van nu worden gelegd om de locatie in het hedendaagse landschap te vinden. Beschrijvingen van de ligging van de buitenplaatsen, afkomstig uit archiefstukken en oude literatuur, vormen een extra bevestiging. Wat opvalt is dat veel voormalige stateterreinen vandaag de dag nog gemakkelijk te herkennen zijn in het landschap. Met name oude slotgrachten zijn in veel gevallen nog nagenoeg intact. Doorgaans omringen ze tegenwoordig een boerderij. Soms is zelfs de ligging van de oude boomgaard nog te waarnemen.

Ten tijde van de kadastrale kaart van 1832 was de Osinga State bij Schettens al bijna een eeuw verdwenen. Het pand is omstreeks 1738 afgebroken. Toch is het voormalige stateterrein op de kadastrale kaart van 1832 nog eenvoudig te identificeren (zie afbeelding 1). De oude slotgracht bestond nog steeds, maar omringde in 1832 een boerderij. Op de *HisGis* kaart is ook een boomgaard te zien (het donkergroene vlak). Wellicht was dit een restant van de oude boomgaard van de Osinga State. Het kan echter ook een boomgaard zijn die bij de bouw van de boerderij is aangelegd. Het terrein was begaanbaar via de rechterzijde. Vermoedelijk stond hier voor 1738 ook het poortgebouw van de Osinga State. Na raadpleging van de satellietbeelden uit 2022 blijkt dat de Osinga State aan de huidige Van Osingaweg lag, ten zuiden van het dorp Schettens. Het complex was relatief ver verwijderd van de dorpskern. Op de satellietkaart is te zien dat een groot deel van de voormalige slotgracht nog altijd aanwezig is (zie afbeelding 2). De boerderij die nu op het perceel staat is niet dezelfde als de boerderij die kort na de sloop van de Osinga State werd gebouwd. Laatstgenoemde boerderij brandde in de jaren 1980 af.

Afbeelding 1
Het voormalige stateterrein van de Osinga State bij Schettens, 1832.

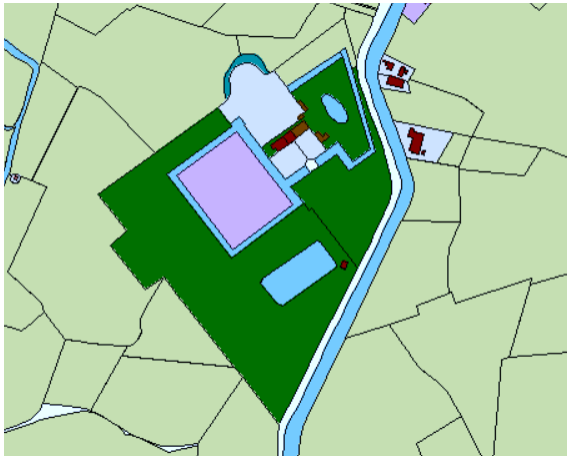

Afbeelding 2
Het voormalige stateterrein van de Osinga State bij Schettens, 2022

De Wibranda State bestond nog ten tijde van de kadastrale kaart van 1832 (zie afbeelding 3). De kaart laat een groot landgoed zien, direct onder het kleine dorpje Hichtum. In vergelijking met de andere twee

landgoederen is dit terrein vele malen groter. In het bruin zijn het woongedeelte, de stal en het wagenhuis weergegeven. Het grijze vlak was het erf. Het donkerblauwe, boogvormige vlak erachter wordt in *HisGis* omschreven als een perk met riet. De donkergroene gedeelten vormden het ‘plaisir bos’, met daarin twee ‘vijvers voor vermaak’. Het paarse gedeelte stelt de moestuin voor, met daaromheen de slotgracht. Het witte vakje dat zich in de slotgracht bevindt representeert het poortgebouw. Door het ‘plaisir bos’ liep een laan die naar het poortgebouw en het woonhuis leidde. Zo maakten bezoekers meteen kennis met de schitterende parkaanleg.

Op de satellietbeelden van 2022 is te zien dat de slotgracht ook in dit geval vrijwel intact is gebleven (zie afbeelding 4). Tegenwoordig staat op het terrein een boerderij. Dit is een andere dan de boerderij die kort na de afbraak van de Wibranda State op het terrein verrees. Laatstgenoemde werd in de jaren 1950 verwoest door brand. De weg waaraan de state lag heet nu de ‘Schwartzenbergweg’. De weg is vernoemd naar de familie die de state decennia lang heeft bewoond: de familie Schwartzenberg thoe Hohenlansberg. Op de satellietkaart is te zien dat het pand nog steeds op dezelfde wijze bereikbaar is als in 1832, al loopt het pad nu door een weiland.

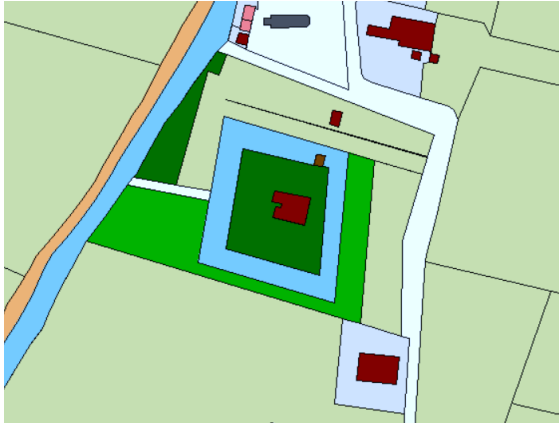
Afbeelding 3
Het voormalige stateterrein van de Wibranda State
bij Hichtum, 1832.

Afbeelding 4
Het voormalige stateterrein van de Wibranda State
bij Hichtum, 2022.

Ook de Donia State in Burgwerd bestond in 1832 nog. Deze state is eveneens te zien in *HisGis* (zie afbeelding 5). Het woongedeelte werd omringd door een ‘plaisir bos’, die op het kaartje wordt weergegeven in het donkergroen. Dit bos werd omgeven door een slotgracht. Om de slotgracht heen bevond zich een grote boomgaard, die reikte tot de vaart naar Bolsward en Wommels. Aan de rand van de vaart bevond zich nog een ‘plaisir bos’, wederom aangeduid met donkergroen. Tussen de bossen en de boomgaard liep een pad, waar men op mooie dagen kon flaneren. De bossen en de boomgaard werden op hun beurt omringd door ‘weidland’, zo stelt *HisGis*. De boerderij aan de onderzijde was eveneens onderdeel van het terrein van de Donia State.

Uit de satellietbeelden van 2022 blijkt dat het terrein van de Donia State sinds de afbraak in 1868 ingrijpend is veranderd (zie afbeelding 6). Aan de linkerkant van het terrein, langs de vaart, staan nu woonhuizen. De boerderij is vrijwel het enige object dat nog aan het landgoed herinnert, samen met de ‘Doniaweg’ waaraan dit pand is gelegen.

Afbeelding 5
Het voormalige stateterrein van de Donia State in
Burgwerd, 1832.

Afbeelding 6
Het voormalige stateterrein van de Donia State in
Burgwerd, 2022.

2. De oorsprong van de states

In de historische bibliotheek van de voormalige gemeente Wymbritseradiel, die wordt bewaard bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân, zijn diverse boekwerken te vinden die meer vertellen over de landgoederen bij Schettens, Hichtum en Burgwerd. Het boek *De Historie gaat door Het Eigen Dorp* van A. Algra, dat uit meerdere delen bestaat, gaat in op het ontstaan van de drie bouwwerken.

De Osinga State was oorspronkelijk een zaalstins met dubbele gracht.⁴ De termen ‘stins’ en ‘state’ worden vaak als synoniemen van elkaar gebruikt. De stins was echter de voorloper van de state. Een stins was een type verdedigbaar bouwwerk dat in de middeleeuwen veel voorkwam in Friesland, vooral in het noorden en westen van de provincie. Stinsen werden gebouwd op een stinswier, ofwel een kunstmatige verhoging. Het was gebruikelijk dat dit terrein werd omgeven door een gracht. De behoefte aan deze verdedigbare gebouwen nam na de middeleeuwen af, omdat ze geen bescherming meer boden tegen het nieuwe wapengeslacht. Bijvoorbeeld kanonnen. De meeste stinsen werden dan ook afgebroken en vervangen door huizen die meer comfort boden aan hun bewoners. Dit waren de states. Bepaalde onderdelen van de stins werden soms opgenomen in de state die op hetzelfde terrein verrees, zoals de gewelfde stinskelders en delen van stinstorens.⁵ Sybrand van Osinga (1553-1623), die in de zestiende- en zeventiende eeuw grietman van Wonseradeel was, bouwde de stins bij Schettens omstreeks 1583 om tot een state. Diverse leden van de familie Van Osinga woonden daarvoor ook al op deze plek, zo valt af te leiden uit grafzerken in de kerk van Schettens.

De Wibranda State in Hichtum ontstond ook uit een stins en ontleende diens naam aan een zekere familie Wibranda, die in Wonseradeel veel onroerende goederen in eigendom zou hebben gehad. Over deze familie is vrijwel niets bekend. Soms wordt de Wibranda State aangeduid als de ‘Aysma State’. Deze beschrijving duikt reeds op in het werk *Beschrijvinge wegens de heerlijkheid van Vriesland* uit 1664. Vermoedelijk was het een verwijzing naar Taco van Aysma, die destijds tijdelijk op de buitenplaats verbleef.

⁴ A. Algra, *De Historie gaat door Het Eigen Dorp VI* (Leeuwarden: Friesch Dagblad, 1960), 110-114, 209-210.

⁵ Ria Radetzky, *Stinsen, staten en buitenplaatsen in Friesland: “Plaatsen van verdediging als wel tot aangename en gemakkelijke woningen gebouwd”* (Leeuwarden: 2020), 6-9.

De state in Burgwerd werd aanvankelijk aangeduid als 'Nieuw Ockinga'. Dit om het bouwwerk te kunnen onderscheiden van de Ockinga stins. Deze stins lag aan de huidige Sjungadijk en werd eveneens bewoond door leden van de familie Van Ockinga. In de zestiende eeuw heeft de naam 'Nieuw Ockinga' plaats gemaakt voor 'Donia State', door een huwelijk tussen Pieter van Ockinga en een telg uit de destijds welbekende familie Donia-Harinxma. De familie Van Ockinga is nog tot in de achttiende eeuw als eigenaar bij de Donia State betrokken geweest.⁶ Op de afbeeldingen die volgen zijn schetsen van de drie states te zien. Allen zijn in 1722 vervaardigd door tekenaar Jacobus Stellingwerff en worden bewaard bij het Fries Museum.

Afbeelding 7

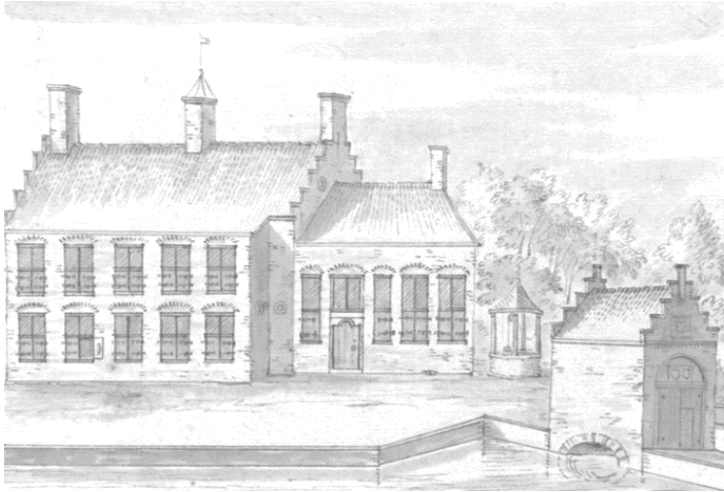
Jacobus Stellingwerff, *Gezicht op Osinga State te Schettens*, 1722, pen en penseel in inkt, Fries Museum, Leeuwarden.

Afbeelding 8

Jacobus Stellingwerff, *Gezicht op Wibranda State of Aysma State te Hichtum*, 1722, pen en penseel in inkt, Fries Museum, Leeuwarden.

⁶ A. Algra, *De Historie gaat door Het Eigen Dorp VI*, 110-114, 209-210.

Afbeelding 9

Jacobus Stellingwerff, *Gezicht op het slot Donia te Burgwerd*, 1722, pen en penseel in inkt, Fries Museum, Leeuwarden.

3. Bewoners van de states in de zeventiende eeuw

De stemkohieren van de grietenij Wonseradeel uit 1640 en 1698 zijn de oudste bronnen die met betrekking tot de states zijn aangetroffen bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân. In deze stemkohieren werden alle stemgerechtigde goederen in de grietenij Wonseradeel opgenoemd. Ook werd aangegeven wie de eigenaren en de gebruikers van het onroerend goed waren. Soms waren eigenaar en gebruiker dezelfde persoon, maar als het onroerend goed werd verpacht was de gebruiker iemand anders. De stemkohieren van Wonseradeel, alsmede van Baarderadeel, Hennaarderadeel en Wymbritseradeel, zijn ook digitaal te raadplegen op AlleFriezen. Over het algemeen werden stemkohieren tot 1788 opgemaakt, maar in het archief van de grietenij Wonseradeel bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân zijn alleen de kohieren van 1640 en 1698 aanwezig. De kohieren zijn ingedeeld op dorp.

Osinga State bij Schettens

Eerst is in het stemkohier naar Schettens gezocht. States prijkten vaak ergens bovenaan de lijst met stemgerechtigde goederen. Dat bleek ook in dit geval zo te zijn. Het stemkohier van 1640 laat zien dat Tiemck Sybrensd. van Osinga (1593-1653) in dat jaar de eigenaresse was van de Osinga State. Het indrukwekkende bouwwerk was vernoemd naar haar familie. Het stuk geeft tevens aan dat zij in die tijd zelf op het slot woonde.⁷

Vlak voor de aanleg van het stemkohier in 1640 had de edelvrouw een grote tragedie moeten verwerken. Haar echtgenoot Schelte Hotzes van Aysma (1578-1637) was in 1637 om het leven gekomen bij Geertruidenberg, tijdens het Beleg van Breda. Hij was daar aanwezig in de hoedanigheid van kolonel in het Friese regiment van het Staatse Leger. Tiemck bleef achter met hun negenjarige zoon Hotze Scheltes van Aysma (1628-circa 1674). Vermoedelijk had het echtpaar meerdere kinderen, maar het is onduidelijk of die op dat moment nog in leven waren. Het lichaam van Schelte Hotzes werd na zijn plotselinge dood teruggebracht naar de Osinga State. Wat volgde was een begrafenisprocessie naar de

⁷ Gemeentearchief Súdwest-Fryslân, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1728, Kohier der stemmen in Wonseradeel, 1640 en 1698.

kerk van Schettens, waar hij werd bijgezet in de grafkelder van de familie. Hotze Scheltes zou de Osinga State later erven, na het overlijden van zijn moeder Tiemck.⁸

Enkele decennia later, in het stemkohier van 1698, wordt Anna Ida Spruyt (1658-?) vermeld als de bewoonster van het complex. Zij was gehuwd met Schelte Hotzes van Aysma (1655-?). Zijn overlijdensjaar is onduidelijk. Op het internet worden verschillende jaartallen vermeld. Sommige sites vermelden 1696 als zijn sterfjaar. Dit zou kunnen kloppen, aangezien in het stemkohier van 1698 alleen zijn echtgenote Anna Ida wordt genoemd. Dit zou betekenen dat de edelman voor 1698 is overleden.⁹

Afbeelding 10
Albert Martin, *Steen van het voormalig Osinga State te Schettens*, circa 1860-1880, pen en penseel in inkt, Fries Museum, Leeuwarden.

Wibranda State bij Hichtum

De Wibranda State bevond zich in 1640 in handen van Hessel Leendert Huyghis (1616-1653), zo beschrijft het stemkohier. In het stuk wordt hij aangeduid als 'Hessel van Huigeus groutheer'. De uit Leeuwarden afkomstige Huyghis was niet van adellijke afkomst, maar zijn familie genoot wel veel aanzien in die stad. Na zijn dood in 1653 bleven zijn echtgenote Frouck van Wyckel (1617-1668) en hun dochter Frouck Hesselsdr. Huyghis (?-1668) op het landgoed wonen.

In 1698 was de state niet meer in het bezit van de familie Huyghis, maar van de roemruchte familie Van Aylva. Niemand minder dan 'de heere grietman' Tjaerd van Aylva (ca. 1645-1705) was de trotse bezitter en bewoner van het landgoed. Van Aylva stond destijds ook wel bekend als 'de baron van Aylva'. Hij had zich aanvankelijk in de echt verbonden met de eerder genoemde Frouck Hesselsdr. Huyghis: de erfgename van de Wibranda State. Zij stierf in 1668 echter in het kraambed. Hun zoon Ulbe Hessel van Aylva (1668-?) overleefde de tragedie. Hij zou later dienen in het Friese regiment van het Staatse Leger, waar hij de rank van kapitein bereikte. Zijn vader hertrouwde met Margaretha, baronesse van Gendt (1656-1741), met wie hij in de periode 1684-1696 nog acht kinderen kreeg. Daaronder bevond zich ook Cornelis van Aylva (1684-1745), de latere grietman van Wonseradeel. De hele familie woonde op de Wibranda State. In het stemkohier van 1698 wordt de baronesse op deftige wijze omschreven als de 'hoogwelgeboren vrou nomine librorum.'

⁸ Jeroen Punt, "A Portrait of a Helmet: A Funerary Helmet from the Northern Netherlands," *Arms & Armour*, v14 no.1 (2017): 34-48.

⁹ Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1728, Kohier der stemmen in Wonseradeel, 1640 en 1698.

Donia State in Burgwerd

De Donia State in Burgwerd behoorde in 1640 toe aan Trijn van Ockinga, zo vermeldt het stemkohier uit dat jaar. Zij was afkomstig uit de familie Van Ockinga, wiens geschiedenis ten tijde van de opmaak van het stemkohier al meer dan een eeuw met het dorp verbonden was. In het stuk wordt de state omschreven als het 'Jongma Slot'. Dit was een verwijzing naar Frans van Jongema; de echtgenoot van Trijn van Ockinga. Hij was kort voor de aanleg van het desbetreffende stemkohier overleden.¹⁰

Van Jongema was een aanzienlijk figuur. Hij was commissaris van het stadhoudelijk hof en tevens raadsheer van het Hof van Friesland. Laatstgenoemde functie vervulde hij vermoedelijk al sinds 1608. Van Jongema verschaftte zich in zijn tijd als raadsheer bekendheid door het sensationele proces dat hij begon tegen zijn schoonzuster Syds van Cammingha; de weduwe van zijn broer Duco (van circa 1629 tot circa 1638 grietman van Hennaarderadeel).¹¹ Trijn woonde in 1640 vermoedelijk niet meer op de Donia State, aangezien het stemkohier een zekere Sjoerd Johans als gebruiker van het gebouw aanwijst. Het is onduidelijk waar Trijn op dat moment verbleef. Zij werd na haar overlijden wel begraven in Burgwerd.

In 1698 was de state nog steeds in het bezit van de familie Van Ockinga, meer specifiek Helena Maria van Ockinga (1654-1718) en haar tweede echtgenoot Johan Hendrick de Wolff (1642-1708). Helena Maria wordt in het stemkohier omschreven als 'de welgeboren vrou van Ockinga'. Zij had uit haar eerste huwelijk een dochter, genaamd Pitenella. Het stemkohier geeft aan dat Pitenella 'het weeskint van jr. Pytter Buigers' was. Het huwelijk tussen Helena Maria en de heer Buigers had in 1679 in Burgwerd plaatsgehad, maar hij overleed al in 1684. Over Pitenella is geen nadere informatie gevonden, maar gelet op het huwelijksjaar van haar ouders en het overlijdensjaar van haar vader zou zij in 1698 tussen de veertien en negentien jaar oud moeten zijn geweest.¹²

4. Bewoners van de states in de achttiende eeuw

Met behulp van de florenkohieren van Wonseradeel kon worden achterhaald wie in de achttiende eeuw de bewoners van de states waren, alsmede hoeveel grond zij bezaten rond het dorp. In de florenkohieren werden om de tien jaar alle percelen rondom een stad of dorp opgesomd, met daarbij de namen van de eigenaren en gebruikers. In de florenkohieren wordt tevens aangegeven hoe groot elk perceel was en hoeveel de huurwaarde ervan bedroeg. Met betrekking tot de grietenij Wonseradeel zijn florenkohieren uit de periode 1701-1789 bewaard gebleven. Deze zijn geordend op dorp.

In de florenkohieren heeft elk perceel een nummer. Deze bleven in beginsel in alle florenkohieren hetzelfde, zodat men een kavel door de jaren heen gemakkelijk kon volgen. Alvorens in de florenkohieren te zoeken is het dus eerst noodzakelijk om te kijken welke nummers de kavels rondom de dorpen Schettens, Hichtum en Burgwerd in de achttiende eeuw droegen. Dit kan gemakkelijk worden opgezocht in de *Prekadastrale Atlas fan Fryslân*. Het noordgedeelte van de grietenij

¹⁰ Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1728, Kohier der stemmen in Wonseradeel, 1640 en 1698.

¹¹ P.C Molhuysen en P.J Blok (red.), *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek. Deel 9* (Leiden: A.W. Sijthoff, 1933), 471-72.

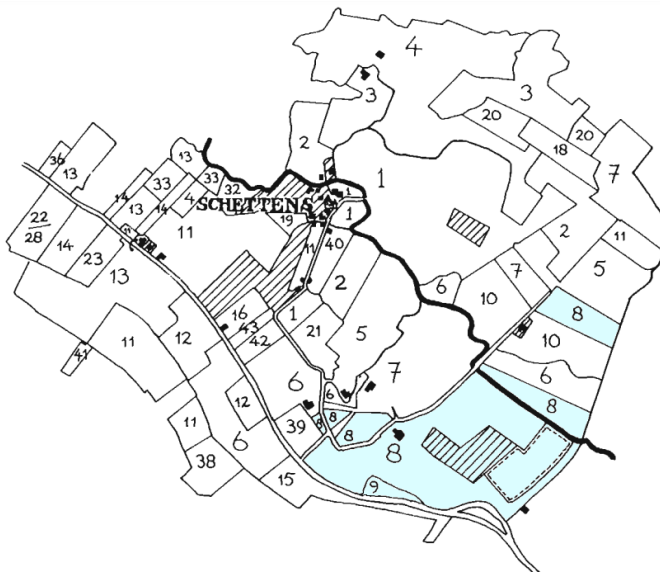
¹² Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1728, Kohier der stemmen in Wonseradeel, 1640 en 1698.

Wonseradeel, inclusief kaarten van Schettens, Hichtum en Burgwerd, is opgenomen in het negende deel van deze atlas. De verschillende delen van de atlas zijn op het internet te downloaden als pdf-bestanden.

De nummers van de percelen waarop de states stonden kunnen worden nagegaan in de florenkohieren, om te achterhalen wie in een bepaald jaar de eigenaren en bewoners waren. De nummers van nabijgelegen landerijen kunnen ook worden nagegaan, om te kijken welke in het bezit van dezelfde families waren. Zo kan men zich een beeld vormen van het totale grondbezit van die familie rond het dorp. Voor elke state zullen nu de bevindingen uit het florenkohier worden langsgelopen.¹³

Osinga State bij Schettens

Het perceel waarop de Osinga State was gelegen droeg het nummer acht en had een omvang van maar liefst 103 pondematen. Dit staat gelijk aan ongeveer 37 hectare, waarmee dit terrein vele malen groter was dan die van de Wibranda- en Donia State. De huurwaarde van dit enorme perceel was 44 florenen en elf stuivers, zo blijkt uit de florenkohieren. Daarmee was dit grondstuk de duurste rond het dorp Schettens. Een aangrenzend perceel, nummer negen, was ook continu eigendom van de bezitters van de Osinga State. Dit grondstuk was zes pondematen groot en had een huurwaarde van één floreen. Mogelijk was deze kleinere kavel een stukje bouwland of een weidegrond. Het werd altijd verhuurd aan anderen. Afbeelding 11 geeft de situatie weer in de periode 1700-1728.¹⁴

Afbeelding 11

Het grondbezit van de eigenaren van de Osinga State rondom Schettens in de periode 1700-1728, volgens de florenkohieren van Wonseradeel, Gemeentearchief Súdwest-Fryslân

Anna Ida Spruyt (1658-1721), ook wel bekend als 'vrouw Aysma', woonde begin achttiende eeuw onafgebroken op de Osinga State. Vanuit de state kon zij richting het noordwesten het dorp Schettens zien en richting het oosten de toren van de Martinikerk in Bolsward. Eerder werd Anna Ida in het stemkohier van 1698 ook al genoemd als bewoonster van het complex. In het florenkohier van 1728 wordt zij nog steeds als zodanig vermeld. Dit is echter enigszins opmerkelijk, omdat diverse bronnen op

¹³ J.A. Mol en P.N. Noomen ed., *Prekadastrale Atlas fan Fryslân. De pleatsen van 1700 en 1640 neffens de Floreen en Stimkohieren*, dl. 9., *Wûnseradiel Noard en Boalsert* (Leeuwarden, 1999), 82, 86.

¹⁴ Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1729 t/m 1732, Florenkohieren van 1701 t/m 1748.

het internet aangeven dat Anna Ida al in 1721 zou zijn overleden. Er zijn dus twee mogelijkheden. Anna Ida was in 1728 nog in leven, of het floreenkohier liep enkele jaren achter op de werkelijkheid. Het laatste is niet geheel ondenkbaar. De eerder getoonde schets van de Osinga State, vervaardigd door tekenaar Jacobus Stellingwerff, heeft een bijschrift dat stelt dat de state in 1722 toebehoorde aan 'den Heere Hotze van Aysma.' Hij was de zoon van Anna Ida. Dit is mogelijk dus een bevestiging dat 'vrouw Aysma' wel degelijk in 1721 overleed. In het floreenkohier van 1738 is de naam 'vrouw Aysma' doorgehaald en wordt een zekere Douwe Sijtses als eigenaar vermeld. De familie Van Aysma heeft dus op enig moment in de periode 1728-1738 afstand gedaan van de Osinga State. Hotze van Aysma was waarschijnlijk de laatste telg uit de familie Van Aysma die in het gebouw heeft gewoond. Omstreeks 1738 heeft de state plaatsgemaakt voor een boerderij.¹⁵

Wibranda State bij Hichtum

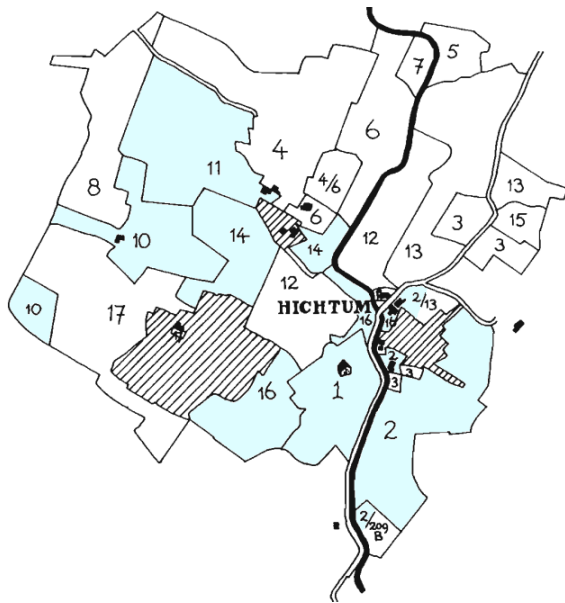
De Wibranda State lag op een kavel van 28 pondematen groot, wat overeenkomt met ongeveer tien hectare. De huurwaarde van het perceel, dat nummer één droeg, was vier florenen en veertien stuivers. De Wibranda State heeft in de achttiende eeuw zes verschillende eigenaren gehad, zo laten de floreenkohieren zien. Zij woonden allen in de state, al dan niet met hun gezin. Op het hoogtepunt had de Wibranda State 25 kamers en telde het landgoed 140 vruchtbomen. Daarnaast stonden in het 'plaisir bos' nog tal van boomsoorten.¹⁶

Van 1668 tot 1705 was de eerder besproken grietman Tjaerd van Aylva (ca. 1645-1705) de eigenaar van de state. Hij woonde er samen met zijn vrouw Margaretha, baronesse van Gendt (1656-1741), hun acht kinderen en een zoon uit zijn eerste huwelijk. Op afbeelding 12 is het grondbezit van Tjaerd rond Hichtum te zien in het jaar 1701, inclusief de Wibranda State. De floreenkohieren geven aan dat hij, naast het stateterrein, nog tal van andere grondstukken rond het dorp bezat. Deze grondstukken, zowel weidegronden als boerderijen, werden door de familie verpacht. Vanuit de state keek de familie richting het zuiden uit op Bolsward. Ten noorden lag de dorpskern van Hichtum.¹⁷

¹⁵ Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1729 t/m 1732, Floreenkohieren van 1701 t/m 1748.

¹⁶ A. Algra, *De Historie gaat door Het Eigen Dorp VI*, 112.

¹⁷ Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1729, Floreenkohier van 1701.

Afbeelding 12
 Het grondbezit van Tjaerd van Aylva rondom
 Hichtum in 1701, volgens de floreenkohieren
 van Wonseradeel, Gemeentearchief Súdwest-
 Fryslân

Tjaerd overleed in 1705 en dus vererfde de Wibranda State op zijn zoon Cornelis van Aylva (1684-1745), de latere grietman van Wonseradeel. Hij woonde er van 1705 tot zijn overlijden in 1745, samen met zijn vrouw Juliana Johanna van Schwartzenberg thoe Hohenlansberg (1689-1770) en hun zoon. Deze zoon heette eveneens Tjaerd en was vernoemd naar zijn grootvader. Tjaerd (1712-1757) erfde de state in 1745, na de dood van zijn vader Cornelis.¹⁸

Twee jaar later werd dezelfde Tjaerd grietman van Wonseradeel. Tjaerd heeft vele ambten bekleed. Zo was hij onder meer dijkgraaf van Wonseradeels zuiderzeedijken, lid van de Staten-Generaal en gezant aan enige Duitse hoven. Hij woonde op de Wibranda State met zijn echtgenote Juliana Agatha van Schwartzenberg thoe Hohenlansberg (1731-1798). Het huwelijk bleef kinderloos, want Tjaerd stierf na nog geen jaar getrouwd te zijn geweest.¹⁹ De floreenkohieren geven aan dat de Van Aylva's al die tijd dezelfde percelen rond Hichtum bezaten als op het kaartje van 1701 (zie afbeelding 12). De situatie van 1701 is dus meer dan vijftig jaar in stand gebleven.

Juliana Agatha, die haar man maar liefst 41 jaar overleefde, bleef na zijn overlijden nog enige tijd op de Wibranda State wonen. Omstreeks 1772 droeg zij het complex over aan haar neef Wilco, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1738-1788), de toenmalige grietman van Wonseradeel.²⁰ Wilco wordt gezien als één van de invloedrijkste grietmannen die Friesland heeft gekend. Hij was tevens ontvanger-generaal en dijkgraaf van Wonseradeel. Op afbeelding 13 is zijn grondbezit rond het dorp Hichtum in het jaar 1788 te zien, inclusief de Wibranda State. De baron bleef ongehuwd en stierf in 1788 kinderloos.²¹ De Wibranda State kwam toen in handen van de nog levende broer van Juliana Agatha;

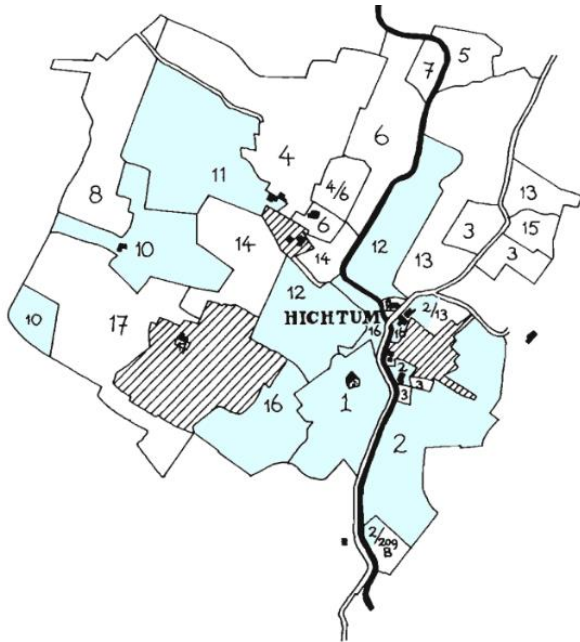
¹⁸ Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1732, Floreenkohier van 1748.

¹⁹ A.J van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 1* (Haarlem: J.J van Brederode, 1852), 457.

²⁰ Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1730 t/m 1733, Floreenkohieren 1708 t/m 1778; inv.nr. 1711, Speciën kohier van 1772.

²¹ P.C Molhuysen en P.J Blok (red.), *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek. Deel 7* (Leiden: A.W. Sijthoff, 1927), 1127-28.

zijn naamgenoot Wilco Holdinga Tjalling Camstra, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1738- 1800), die bij de veiling van de state het winnende bedrag bood.²²

Afbeelding 13

Het grondbezit van Wilco, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg rondom Hichtum in 1788, volgens de floreenkohieren van Wonseradeel, Gemeentearchief Súdwest-Fryslân

Donia State in Burgwerd

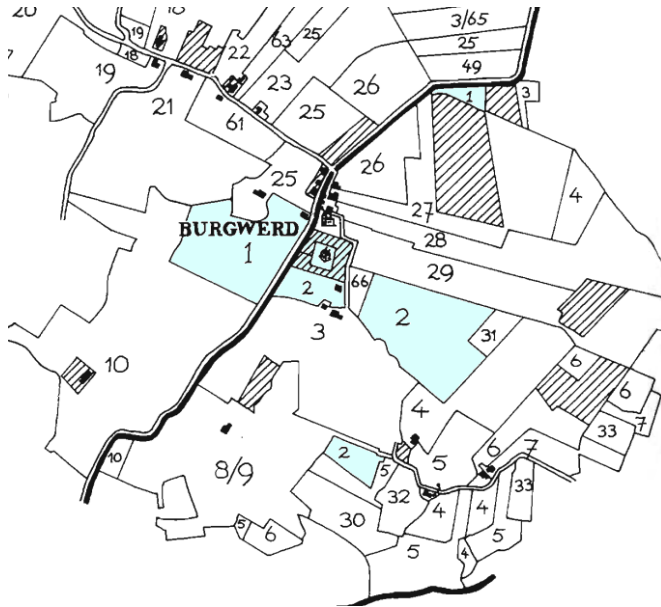
De Donia State in Burgwerd lag samen met een bijbehorende boerderij op een grondstuk van 60 pondematen, wat ongeveer gelijk staat aan 22 hectare. Dit grondstuk droeg het nummer twee. De huurwaarde ervan bedroeg zestien floreen. De Donia State heeft in de achttiende eeuw zes verschillende eigenaren gehad, zo laten de floreenkohieren zien.

In 1700 was het slot in handen van de eerder besproken Helena Maria van Ockinga (1654-1718) en haar tweede echtgenoot Johan Hendrick de Wolff (1642-1708). Het echtpaar had geen kinderen. Helena Maria had een dochter uit haar eerste huwelijk, genaamd Pitenella Buigers. Over Pitenella is geen verdere informatie gevonden. In 1700 was de Donia State al meer dan een eeuw eigendom van de familie Van Ockinga, maar niet voor lang meer. Na het overlijden van Helena Maria in 1718 werd het eigendom van Lucia Emerentia van Burmania (1701-1740). Een telg uit de welbekende adellijke familie Van Burmania. Mogelijk was de erfgename van de state, Pitenella, eerder overleden dan haar moeder.

Lucia Emerentia kwam uit Goutum, vlakbij Leeuwarden. Goutum was de plek van de majestueuze Wiarda State. Hier zal Lucia Emerentia ongetwijfeld wel eens hebben verbleven, aangezien haar zus getrouwd was met de kasteelheer. Lucia Emerentia was ongehuwd toen ze de Donia State in handen kreeg. In 1722 trouwde zij, maar haar nieuwe echtgenoot stierf kort daarna. Later hertrouwde Lucia Emerentia met Hendrik, graaf van Moens (1675-1753). Vanaf dat moment werd zij ook wel aangeduid als 'de gravin van Moens'. Het echtpaar woonde niet permanent op de Donia State. Zij worden in de floreenkohieren wel als eigenaren aangemerkt, maar niet als bewoners. Waarschijnlijk brachten zij dus het grootste gedeelte van hun tijd elders door.

²² Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1734 t/m 1736, Floreenkohier van 1788 en 1789.

In de periode 1700-1748 hadden de eigenaren van de Donia State telkens twee percelen in hun bezit (zie afbeelding 14). Dit waren nummer twee (waarop de state stond) en nummer één. Laatstgenoemd grondstuk lag aan de overkant van de ‘vaart van Bolsward’. Op perceel één bevond zich een boerderij, die door de eigenaren van de Donia State werd verpacht.²³

Afbeelding 14

Het grondbezit van de eigenaren van de Donia State rond Burgwerd in de periode 1700-1748, volgens de floreenkohieren van Wonseradeel, Gemeentearchief Súdwest-Fryslân

De graaf en gravin waren de laatste adellijke bezitters van de state. Na het overlijden van Lucia Emerentia in 1740 hield haar weduwnaar, de graaf van Moens, nog enige tijd vast aan ‘het slot Groot Donia’. In het floreenkohier van 1748 wordt hij nog als eigenaar aangewezen. Hij woonde elders. Kort daarna werd Gilles Hessels Mesdag (1706-1759) uit Bolsward de eigenaar van het slot. Hij was grootgrondbezitter, koopman en ten tijde van zijn aankoop getrouwd met Riemke Coopmans (1718-1788). Vanaf het overlijden van Gilles Hessels Mesdag in 1759 vererfde de state telkens op hun nazaten. De eerstvolgende was hun zoon Taco Mesdag (1753-1814).²⁴

²³ Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1729 t/m 1732, Floreenkohieren van 1701 t/m 1748

²⁴ Ga SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1732 t/m 1734, Floreenkohieren van 1758 t/m 1788.

Afbeelding 15
Philippus Endlich, *Portret van Lucia
Emerentia Burmania*, circa 1731-1740,
gravure, Rijksmuseum, Amsterdam.

5. Het leven op de Wibranda- en Donia State

De speciën kohieren van de grietenij Wonseradeel verschaffen een kijkje in de levenswijze van de mensen die in de achttiende eeuw op de states in Hichtum en Burgwerd woonden. Speciën kohieren vormden een bundeling van verschillende belastingen: het schoorsteengeld (ook wel haardstedengeld genoemd), hoofdgeld, half hoofdgeld, koe geld, hoorngeld, het middel op bezaaide landen en het paardengeld. Deze werden betaald door de gebruiker van het onroerend goed. In de speciën kohieren kan worden nagegaan hoeveel schoorstenen iemand gebruikte, hoeveel leden een huishouden had, hoeveel pondematen land was bezaaid en hoeveel koeien, rieren (jong vee) en paarden iemand bezat.

In het archief van de grietenij Wonseradeel zijn speciën kohieren uit de periode 1748-1805 te vinden. Ook de bewoners van de states bij Hichtum en Burgwerd zijn hierin opgenomen. De Osinga State komt niet voor in de speciën kohieren, aangezien het pand voor 1748 werd afgebroken. Speciën kohieren van grietenijen zoals Wonseradeel zijn geordend op dorp. Alvorens in het speciën kohier naar de bewoner van een onroerend goed te zoeken, moet dus eerst het juiste dorp worden opgezocht. In dit geval Hichtum en Burgwerd. Vervolgens ziet men alle gebruikers van de onroerende goederen rondom het dorp. Nu zullen per state-bewoner de gegevens uit de speciën kohieren worden getoond, waarbij de Wibranda State eerst wordt behandeld en vervolgens de Donia State. Niet alle speciën kohieren komen aan de orde, in verband met de lengte van dit boekje.

Wibranda State bij Hichtum

Tjaerd van Aylva (★ 1712- † 1757)

Jaar	Schoorstenen	Hoofden	Koeien	Rieren	Paarden	Bezaaid land
1751	9	6	0	0	1	2
1755	9	6	0	0	4	0

Juliana Agatha van Schwartzenberg thoe Hohenlansberg (★ 1731- † 1798)

Jaar	Schoorstenen	Hoofden	Koeien	Rieren	Paarden	Bezaaid land
1762	3	6	3	0	2	0
1768	3	7	2	0	3	0

Wilco, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (★ 1738- † 1788)

Jaar	Schoorstenen	Hoofden	Koeien	Rieren	Paarden	Bezaaid land
1772	3	2	3	0	2	0
1782	3	6	1	2	2	0
1786	3	5	1	0	4	5

Wilco Holdinga Tjalling Camstra, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (★ 1738- † 1800)

Jaar	Schoorstenen	Hoofden	Koeien	Rieren	Paarden	Bezaaid land
1793	5	12	2	0	9	0
1798	5	n.v.t	1	0	4	0

Johan Sicco Tjalling Camstra, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (★ 1768- † 1829)

Jaar	Schoorstenen	Hoofden	Koeien	Rieren	Paarden	Bezaaid land
1802	4	n.v.t	1	0	2	1
1805	4	n.v.t	1	2	2	0

Donia State bij Burgwerd

Taco Mesdag (1753-1814)

Jaar	Schoorstenen	Hoofden	Koeien	Rieren	Paarden	Bezaaid land
1762	1	2	13	3	1	0
1768	1	3	13	5	1	0
1772	1	3	15	1	1	0
1786	1,5	3	0	0	2	0
1793	1,5	3	0	0	1	0
1799	1,5	n.v.t	0	0	1	0
1805	1,5	n.v.t	0	0	2	0

Wat opvalt is dat de bewoners van de landgoederen zelden land bezaaiden. Wanneer ze dit wel deden betrof het een akker van slechts enkele pondenmaten. De Wibranda- en Donia State hadden dus voornamelijk een woonfunctie. De families konden kennelijk met de boomgaard en de moestuin in hun levensonderhoud voorzien. Het terrein van de Donia State kende eind achttiende- en begin negentiende eeuw wel een aantal pondenmaten akkerland, maar dit was de verantwoordelijkheid van de boer die op de bijbehorende boerderij woonde. Taco Mesdag hoefde dus geen belasting te betalen over dit bouwland, hoewel hij er waarschijnlijk wel de vruchten van zal hebben geplukt. De speciën kohieren laten tevens zien dat de bewoners van de Wibranda- en Donia State doorgaans koeien en paarden in hun bezit hadden, die rondliepen op het state-terrein. De paarden zullen voornamelijk zijn gebruikt als vervoersmiddel.²⁵

6. Evenementen op de Wibranda- en Donia State

Bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân worden meerdere historische bibliotheken bewaard, met daarin werken die in de loop der tijden zijn verzameld bij de archieven van diverse oud-gemeenten. In de historische bibliotheek van de gemeente Wymbritseradeel zijn een paar publicaties gevonden die ingaan op de geschiedenis van Friesland. Daarin komen de states bij Hichtum en Burgwerd ook aan de orde. De boeken beschrijven verschillende evenementen die in de achttiende- en negentiende eeuw op de landgoederen hebben plaatsgevonden. Ook in verschillende uitgaven van de *Leeuwarder Courant*, die bij het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân zijn opgeslagen, worden de states meermaals genoemd.

De gebeurtenissen die in de boeken- en kranten worden uitgelicht hebben voornamelijk betrekking op de verkoop van planten en bomen. In de Gouden Eeuw werd het verfraaien van het stateterrein steeds belangrijker. Om het huis werden grachten, boomgaarden, moestuinen, siertuinen, bossen en singels aangelegd. Vanaf 1700 nam de populariteit van dergelijke ornamenten toe, waarbij de mode op het gebied van tuin- en parkaanleg nauwlettend in de gaten werd gehouden.²⁶

Verkoop van bomen en planten

Op de eerder getoonde *HisGis* kaartjes is te zien dat de eigenaren van de Wibranda- en Donia State de nodige tijd en aandacht hadden besteed aan het decoreren van hun voorname landgoederen. De Wibranda State had een moestuin, twee vijverpartijen en een grote bosaanleg. Op het terrein van de Donia State waren een boomgaard en een bos aangeplant. Dit bracht met zich mee dat er op de landgoederen geregeld bomen werden verkocht.

In de *Stads- en dorpskroniek van Friesland 1700-1800* van G.A Wumkes en *De Historie gaat door Het Eigen Dorp* van A. Algra worden verschillende evenementen op de Wibranda- en Donia State beschreven, waarbij bomen werden verkocht. Het verhandelen van bomen was voor de state-eigenaren niet alleen een praktische aangelegenheid, maar ook een sociale gebeurtenis. Er kwamen veel mensen op af. In december 1767 hield de familie Mesdag bijvoorbeeld een boomverkoop op de buitensingel van de Donia State. Daarbij wisselden 25 abelen van eigenaar.²⁷ Destijds was de abeel, ook wel aangeduid

²⁵ GA SwF, Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816, inv.nr. 1706, 1707, 1709, 1710, 1711, 1713, 1714, 1716, 1717, 1718, Speciën kohieren uit de periode 1751-1805.

²⁶ Zijlstra en Kuipers, 98-128

²⁷ *Kabinet van moode en smaak. Derde deel.* (Haarlem: A. Loosjes, 1791), 162-163.

als de zilverpopulier, reeds populair als sierboom. Deze bomen met wit uitlopende bladeren zullen niet hebben misstaan op het terrein van de Donia State. In 1773 wist de baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg zich op de Wibranda State te ontdoen van negen zware iepen.²⁸ In januari 1779 werden door de familie Mesdag maar liefst honderd bomen verkocht op de Donia State.²⁹

In april 1791 was het weer de beurt aan de baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg om op de Wibranda State een markt te organiseren. Deze keer ging het om een verkoop van kaphout, die plaatshad in de 'plantagie'. De gebeurtenis leidde tot een vermelding in het derde deel van het tijdschrift *Kabinet van moode en smaak* uit 1791.³⁰ Daarin besteedde men niet zozeer aandacht aan de door de baron georganiseerde markt, waarbij een grote hoeveelheid hout werd verkocht, maar wel aan de klederdracht van de voorname Friese dames die voor de gelegenheid naar de Wibranda State waren afgereisd. Volgens de auteurs betrof het 'aanzienlijker kleding die heden door geringeren en ten platten lande gedraagen wordt.' Op afbeelding 16 is de prent uit het tijdschrift te zien waarop deze klederdracht wordt weergegeven. Het tijdschrift is online te bekijken via Delpher.

Afbeelding 16

Prent uit het derde deel van het tijdschrift *Kabinet van moode en smaak*, 1791, met daarop een vrouw in voorname Friese klederdracht, zoals waargenomen op de Wibranda State tijdens de verkoop van kaphout.

In 1797 werden op de Donia State in Burgwerd 40 iepen verkocht.³¹ De verkoop van planten en bomen op de Donia State ging verder in de negentiende eeuw, met onder meer 50 hoge iepen en 26 appelbomen in 1836. In diverse krantenartikelen, afkomstig uit zowel de achttiende- als negentiende eeuw, komt naar voren dat de hoge bomen van de Donia State voornamelijk langs de vaart stonden.³²

²⁸ A. Algra, *De Historie gaat door Het Eigen Dorp deel VI*, 112.

²⁹ *Kabinet van moode en smaak. Derde deel.* (Haarlem: A. Loosjes, 1791), 162-163.

³⁰ G.A. Wumkes, *Stads- en Dorpskroniek van Friesland 1700-1800* (Leeuwarden: W.A. Eisma Cz., 1930), 227, 232, 311, 368.

³¹ *Kabinet van moode en smaak. Derde deel.* (Haarlem: A. Loosjes, 1791), 162-163.

³² GA SwF, Archief van de Leeuwarder Courant, Leeuwarder Courant van 1 januari 1836.

Verkoop van boelgoed

Op de landgoederen werd niet alleen gehandeld in planten en bomen, maar ook in meubelstukken en andere snuisterijen van de state-eigenaren. Deze veilingen vonden plaats wanneer de edellieden waren overleden of op het punt stonden te vertrekken naar een ander heenkomen. In de *Stads- en dorpskroniek van Friesland 1700-1800* van G.A Wumkes en *De Historie gaat door Het Eigen Dorp* van A. Algra worden enkele toegelicht. Vlak voor de sloop van de bouwwerken werden diverse interieurelementen te koop aangeboden, die vervolgens uitgebreid werden omschreven in de plaatselijke courant.

In mei 1771 werden op de Wibranda State spullen van Juliana Agatha thoe Schwartzenberg (1731-1798) verkocht, die van plan was de state over te dragen aan haar neef. Deze Wilco, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1738-1788), overleed later in het pand. Naar aanleiding daarvan werd in september 1788 zowel de state als de complete inboedel van de baron geveild. Het hoogste bod van 7600 goudgulden werd gedaan door Wilco Holdinga Tjalling Camstra, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1738-1800). Hij was de broer van de eerder genoemde Juliana Agatha.³³

De geleidelijke achteruitgang van de Wibranda State werd in 1833 duidelijk, toen 300 zware bomen werden verhandeld die decennia lang bepalend waren geweest voor het aanblik van deze buitenplaats. In de grote bosaanleg die op het *HisGis* kaartje van 1832 nog is te zien, had een jaar later dus een grote kaalslag plaatsgevonden.³⁴ Na het vroegtijdig overlijden van Jonkheer Wicher van Swinderen (1802-1836), die volgens de media aan een 'borstziekte' leed, ging het verder bergafwaarts met de Wibranda State. Zijn diepbedroefde vrouw zette het gehele landgoed begin 1837 te koop en vertrok met haar vijf jonge kinderen naar een ander heenkomen. In de *Leeuwarder Courant* werd het landgoed omschreven als 'eene zeer aangenaam gesitueerde buitenplaats, gelegen aan den Rijdweg en Harlinger Vaart onder den dorpe Hichtum, met deszelfs kapitale heeren huizinge, stalling, koetshuis, tuinmanswoning en verdere getimmerten, tuinen, bosschen, vijvers, grachten en greidlanden.' Kennelijk was de interesse voor het slot onder de voorname families nihil, want kort na deze advertentie werd besloten om de state af te breken. Hetgeen dat nog resteerde van de parkachtige tuin ging volledig op de schop. Alle bomen - onder meer zware eikenbomen, beukenbomen, iepen, essen en vruchtbomen - werden afzonderlijk verkocht en uitgegraven.³⁵

In maart 1837 werden diverse onderdelen uit de vacante Wibranda State te koop aangeboden. De state was op dat moment nog maar twee maanden van de sloophamer verwijderd. Het ging onder andere om dakpannen, deuren, kozijnen, mantels, marmeren vloerstenen, behang en een complete zolder met balken. In april volgden nog diverse spullen van de familie Van Swinderen, waaronder ledikanten, stoelen, banken, een koets en 'Engelsche Rijdzadels.' Sommige voorwerpen waren nog zo goed als nieuw, waarschijnlijk aangeschaft kort voor het overlijden van de Jonkheer. Uit de desbetreffende advertentie in de *Leeuwarder Courant* blijkt dat op de Wibranda State naast paarden

³³ G.A. Wumkes, *Stads- en Dorpskroniek van Friesland 1700-1800*, 260, 357.

³⁴ A. Algra, *De Historie gaat door Het Eigen Dorp deel VI*, 112.

³⁵ GA SwF, Archief van de Leeuwarder Courant, Leeuwarder Courant van 19 augustus 1836, 6 januari 1837 en 24 februari 1837.

ook diverse andere dieren werden gehouden. Twee koeien, twee zwanen en een kalkoenhok waren eveneens onderdeel van de te koop aangeboden objecten.³⁶

In het najaar van 1866 werd geprobeerd een nieuwe koper te vinden voor de Donia State, die zich toen al meer dan honderd jaar in het bezit van de familie Mesdag bevond. De Donia State was op dat moment één van een inmiddels zeer uitgedunde groep Friese states die nog overeind stond. In de Leeuwarder Courant werd het landgoed omschreven als ‘het aangenaam gelegen buitengoed Donia State, aan den Rijdweg en de Trekvaart te Burgwerd, bij Mevrouw de Wed. E. Roos van Mesdag in eigen gebruik, bestaande uit kapitaal heerenhuis, voorzien van diverse zeer logeabele behangen vertrekken, groote zolders, keuken, verwulfd kelders, tuinmanswoning en tuinhuis, voorts breede cingels met opgaand boomgewas, vischrijke grachten, bosch, appelhoven en moestuin, stukje bouwgrond en verdere annexen.’ Gegadigden konden het huis op 22 oktober, 24 oktober, 5 november en 7 november 1866 bezichtigen, mits zij zich eerst aanmeldden bij de tuinman, zo vermeld de advertentie.

De groep gegadigden voor de Donia State bleek niet groot te zijn. Al snel werd aangevangen met de voorbereidingen voor de sloop van de state. Op 26 november 1866 vond op de Donia State de veiling van het interieur plaats, waarbij onder meer stoelen, ledikanten, vloerkleden, tafels, kasten en tuingereedschappen werden verhandeld. Eind 1867 en begin 1868 volgden de planten en bomen, waaronder appel-, peren-, abrikozen-, en frambozenbomen, essen, iepen, lindebomen en heesters. Volgens de aanbieders ‘zeer geschikt om hofsteden en tuinen mee aan te leggen.’ In de loop van 1868 werd het huis ontdaan van waardevolle interieurelementen en vervolgens afgebroken.³⁷

7. De Wibranda State in de bevolkingsregisters

In het archief van de grietenij Wonseradeel zijn met betrekking tot het dorp Hichtum lijsten met ingezetenen bewaard gebleven uit diverse jaren, waaronder 1826 en 1830. Daarmee kan worden nagegaan wie in die jaren op de Wibranda State verbleven. Op de lijsten worden interessante details vermeld, zoals het beroep en de godsdienst. De desbetreffende fragmenten uit de lijsten van 1826 en 1830 zijn hieronder uitgetypt.

Bewoners van de Wibranda State in 1826

<i>Namen</i>	<i>Voornamen</i>	<i>Derzelver kwaliteit of beroep</i>	<i>Tijdstip hunner geboorte</i>
Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg	J.S.T Camstra, baron.	Grietman	1768
		Koetsier	1792
		Boode	1792

³⁶ GA SwF, Archief van de Leeuwarder Courant, Leeuwarder Courant van 31 maart 1837 en 14 april 1837.

³⁷ GA SwF, Archief van de Leeuwarder Courant, Leeuwarder Courant van 12 oktober 1866, 16 november 1866, 13 december 1867, 24 maart 1868.

Bewoners van de Wibranda State in 1830

<i>Namen en voornamen</i>	<i>Geboorteplaats</i>	<i>Ouderdom</i>	<i>Beroep of middelen van bestaan</i>	<i>Roomschen</i>	<i>Protestanten</i>
Wilco Holdinga Tjalling Camstra baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg	Hichtum	24	Lid van de Ridderschap		x
Henriette Adriana thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg	Idem	26	Geen		x
Watze Julius Dominicus Justus thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg	Idem	6	Geen		x
		26	Koetsier		x
		26	Arbeider		
		32	Dienstmaagd		x
		24	Dienstmaagd		x

38

8. Stukken met betrekking tot de familie Schwartzenberg thoe Hohenlansberg

In het archief van de grietenij Wonseradeel zijn nog enkele stukken gevonden die betrekking hebben op de bewoners van de Wibranda State in Hichtum, meer specifiek leden van de familie Schwartzenberg thoe Hohenlansberg. Hieronder zullen de stukken worden toegelicht.

Het eerste stuk dateert van 4 april 1835 en heeft betrekking op Wilco Holdinga Tjalling Camstra, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1805-1881). Hij werd in 1805 geboren op de Wibranda State. Deze bevond zich van omstreeks 1800 tot 1829 in het bezit van zijn vader. Wilco groeide op in Hichtum, samen met zijn broers en zussen. Het archiefstuk van april 1835 geeft aan dat de baron had verklaard zijn 'domicilie te verlaten door verandering van woonplaats.' Hij woonde nog altijd in

³⁸ GA SwF, Archief van de grietenij en voormalige gemeente Wonseradeel, 1816-1923, inv.nr. 937, 938, 939, 941, Lijsten van ingezetenen van het dorp Hichtum, 1826-1849.

Hichtum, maar was van plan te vertrekken naar Kleve om te trouwen met een Duitse edelvrouw. Het stuk omschrijft de edelman als ‘iemand van onbesproken belangrijk en zedelijk gedrag’. Het is daarmee tevens een certificaat van goed gedrag. Het manuscript geeft aan dat deze is vervaardigd ‘ten Raadhuize der grietenij in Bolsward.’ Dit is waar het raadshuis van Wonseradeel zich destijds bevond. Onderaan prijken de handtekeningen van de baron en de grietman ad-interim Marten Wijbrans Steensma.³⁹

Het tweede stuk dateert van 25 juni 1840. Hierin wordt Johan Onuphrius thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1810-1889) vermeld. Hij werd in 1810 geboren op de Wibranda State en was een jongere broer van de eerder genoemde Wilco. Het archiefstuk van juni 1841 is een proces-verbaal van de eed die Johan Onuphrius kort daarvoor had afgelegd, om als officier toe te treden tot de rustende schutterij. Dit was een lokale militie die pas actief werd in tijden van oorlog. Elke gemeente had een schutterij, zo ook Wonseradeel. In die tijd waren alle mannen tussen de 24 en 34 ‘schuttersplichtig’.⁴⁰

Het derde stuk, dat meerdere bladzijden beslaat, dateert van 26 juni 1845. Deze heeft wederom betrekking op Wilco Holdinga Tjalling Camstra, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1805-1881). Het archiefstuk van juni 1845 geeft aan dat de baron toen weer in Hichtum woonde, samen met zijn vrouw en kinderen. De state was in 1837 gesloopt. Vermoedelijk woonde de baron dus op de grote kop-hals-romp boerderij die enige tijd later op hetzelfde grondstuk werd gebouwd. De edelman, die in het eerder besproken stuk van 1835 nog een certificaat van goed gedrag kreeg toegekend, had zich nu schuldig gemaakt aan een overtreding. Het betrof de schending van een artikel uit *het Reglement van Plaatselijke belastingen op den invoer van elders voor het Rijk veraccijnsde wijn* (1825). Volgens Grietman en Assessoren was sprake van ‘gefraudeerde regten en kosten’. Het ging om een bedrag van één gulden. In mei 1845 ontving de baron hiervoor een proces-verbaal. Er werd overeengekomen dat de zaak zou worden afgedaan als de ‘Hoog Welgeboren Heer’ het bedrag terugbetaalde, waarbij een derde deel werd afgestaan aan de ‘algemeene armen van Hichtum.’⁴¹

³⁹ GA SwF, inv.nr. 490, Akten en proces-verbalen van aankoop en verkoop aanbestedingen, verpachtingen, transacties betreffende afkoop van gerechtelijke vervolging en dergelijke, 1817-1836, Akte 463, Certificaat van goed gedrag en verandering van woonplaats, Wilco Holdinga Tjalling Camstra baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg te Hichtum, 1835.

⁴⁰ GA SwF, inv.nr. 494, Akten-, proces-verbalen van aan- en verkoop, pachtovereenkomsten, 1838-1860, akte 101, Proces-verbaal eedaflegging Johannes baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en Sytze Johannes Rijpma tot officieren bij de rustende schutterij, 1840.

⁴¹ GA SwF, Archief van de grietenij- en gemeente Wonseradeel 1816-1922, inv.nr. 494, Akten-, proces-verbalen van aan- en verkoop, pachtovereenkomsten, 1838-1860, akte 185, Proces-verbaal voor Wilco Holdinga Tjalling Camstra, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg te Hichtum, wegens overtreding van het plaatselijk reglement op de belastingen op de invoer van elders voor het Rijk veraccijnsde wijn, 1845.

9. Lijst van geraadpleegd materiaal

Archivalia

Gemeentearchief Súdwest-Fryslân

Archief van de grietenij Wonseradeel 1581-1816

- inv.nr. 1706, Speciën kohier 1751.
- inv.nr. 1707, Speciën kohier 1755
- inv.nr. 1709, Speciën kohier 1762
- inv.nr. 1710, Speciën kohier 1768
- inv.nr. 1711, Speciën kohier 1772
- inv.nr. 1713, Speciën kohier 1782
- inv.nr. 1714, Speciën kohier 1786
- inv.nr. 1716, Speciën kohier 1793
- inv.nr. 1717, Speciën kohier 1798
- inv.nr. 1718, Speciën kohier 1805
- inv.nr. 1728, Kohier der stemmen in Wonseradeel, 1640 en 1698
- inv.nr. 1729 t/m 1732, Floreenkohieren van 1701 t/m 1758
- inv.nr. 1733, Floreenkohier van 1778
- inv.nr. 1734, Floreenkohier van 1788
- inv.nr. 1736, Floreenkohier van 1789

Archief van de grietenij en voormalige gemeente Wonseradeel 1816-1923

- inv.nr. 490, Akten en proces-verbalen van aankoop en verkoop aanbestedingen, verpachtingen, transacties betreffende afkoop van gerechtelijke vervolging en dergelijke, 1817-1836, Akte 463, Certificaat van goed gedrag en verandering van woonplaats, Wilco Holdinga Tjalling Camstra baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg te Hichtum, 1835.
- inv.nr. 494, Akten-, proces-verbalen van aan- en verkoop, pachtovereenkomsten, 1838-1860, akte 101, Proces-verbaal eedaflegging Johannes baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en Sytze Johannes Rijpma tot officieren bij de rustende schutterij, 1840; akte 185, Proces-verbaal voor Wilco Holdinga Tjalling Camstra, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg te Hichtum, wegens overtreding van het plaatselijk reglement op de belastingen op de invoer van elders voor het Rijk veraccijnsde wijn, 1845.
- inv.nr. 937, Lijst van ingezetenen Hichtum, 1826.
- inv.nr. 938, Lijst van ingezetenen Hichtum, 1830

Archief van de Leeuwarder Courant

- Leeuwarder Courant van 1 augustus 1836
- Leeuwarder Courant van 19 augustus 1836
- Leeuwarder Courant van 6 januari 1837
- Leeuwarder Courant van 24 februari 1837
- Leeuwarder Courant van 14 april 1837
- Leeuwarder Courant van 12 oktober 1866

- Leeuwarder Courant van 16 november 1866
- Leeuwarder Courant van 13 december 1867
- Leeuwarder Courant van 24 maart 1868

Historische bibliotheek van de gemeente Wymbritseradiel

- Algra, A. *De Historie gaat door Het Eigen Dorp VI*. Leeuwarden: Friesch Dagblad, 1960.
- Wumkes, G.A. *Stads- en Dorpskroniek van Friesland 1700-1800*. Leeuwarden: W.A. Eisma Cz., 1930.

Literatuur

- Kuiper, Yme en Annemarie Zijlstra. “Een yeder hadt te doen mit poten, planten en andere dingen’: Het buitenleven van rijke en voornamen Friezen in de Gouden Eeuw.” in *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw: De rijkdom van het buitenleven in de Republiek*, ed. Yme Kuiper en Ben Olde Meierink. Hilversum: Verloren, 2015.
- Mol, J.A en P.N Noomen ed. *Prekadastrale Atlas fan Fryslân. De pleatsen van 1700 en 1640 neffens de Floreen en Stimkohieren, dl. 9., Wûnseradiel Noard en Boalsert*. Leeuwarden, 1999.
- Molhuysen, C., en P.J Blok (red.). *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek. Deel 9*. Leiden: A.W. Sijthoff, 1933.
- Molhuysen, P.C en P.J Blok (red.). *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek. Deel 7*. Leiden: A.W. Sijthoff, 1927.
- Punt, Jeroen. “A Portrait of a Helmet: A Funerary Helmet from the Northern Netherlands.” *Arms & Armour*, v14 no.1 (2017): 34-48.
- Radetzky, Ria. *Stinsen, staten en buitenplaatsen in Friesland: “Plaatsen van verdediging als wel tot aangename en gemakkelijke woningen gebouwd”*. Leeuwarden: 2020).
- Van der Aa, A.J. *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 1*. Haarlem: J.J van Brederode, 1852.
- Winsemius, Pier. *Chronique ofte Historische Geschiedenisse van Vrieslandt (1622)*

Overige gedrukte bronnen

- *Kabinet van moode en smaak. Derde deel*. Haarlem: A. Loosjes, 1791.

Ook onderzoek doen naar een onroerend goed in Súdwest-Fryslân? Via de website www.detiid.nl is onder de knop 'archieven' de collectie van het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân te bekijken. Dit zijn onder meer de archieven van de voormalige gemeenten: Bolsward, Sneek, Wûnseradiel (voor 1987 Wonseradeel), Wymbritseradiel (voor 1986 Wymbritseradeel), Nijefurd, Littenseradiel, Baarderadeel, Hennaarderadeel, Hemelumer Oldeferd (voor 1956 Hemelumer Oldephaert en Noordwolde), Stavoren, IJlst, Workum en Hindeloopen. Per archief is te zien welke stukken daarvan deel uitmaken. Wilt u een archiefstuk inzien? Stuur dan een mailtje naar archieff@sudwestfryslan.nl. Het Gemeentearchief Súdwest-Fryslân is geopend van maandag t/m vrijdag van 9:00 tot 16:00 (alleen op afspraak) en is gevestigd in Cultuurhistorisch Centrum De Tiid in Bolsward (Jongemastraat 2).

